М.О.Әуезов атындағы ОҚМУ
"ТҮРКОЛОГИЯ" ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ

ҚАЗАҚТАНУ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

КАЗАХОВЕДЕНИЕ
KAZAKH STUDIES

№3-4
2010

ИНДЕКС 75 412

ҚАЗАҚТАНУ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

№3-4 (16-17) 2010

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік университеті
«Түркология» ғылыми-зерттеу орталығы

2006 жылғы шілде айынан бастап шығады. Бір жылда төрт рет жарық көреді.

Редакция алқасы:
Әлімбай Н. – т.ғ.к., ҚР ООМ директоры
Елеуов М. – т.ғ.д., профессор
Қойгелдиев М. – т.ғ.д., профессор
Мұхамедханұлы Н. – т.ғ.д., профессор
Мұсаев С. – ф.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корр. мүшесі (Қырғызстан)
Мырзахметұлы М. – ф.ғ.д., профессор
Тілеубердиев Б. – ф.ғ.д., профессор

Редакциялық кеңес:
Алтаев Б. – т.ғ.к., доцент
Атабаев Қ. – т.ғ.д., профессор
Әбусейітова М. – т.ғ.д., профессор
Әуезов М. – ф.ғ.к., профессор
Байпақов К. – т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Бишімбаев У. – тех.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Беғматов Э. – ф.ғ.д., профессор (Өзбекстан)
Жолдасбеков М. – ф.ғ.д., ҚР ЖМА академигі
Жүсіпов М. – ф.ғ.д., профессор
Көмеков Б. – т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Қоңқабаев Қ. – ф.ғ.к., профессор (Қырғызстан)
Қайдар Ә. – ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Мамедов М. – ф.ғ.д., профессор (Әзірбайжан)
Молдабеков Ж. – филос.ғ.д., профессор
Мұсаева Н. – филос. ғ.д., профессор
Омарбеков Т. – т.ғ.д., профессор
Сартаев С. – з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Талеев Д. – т.ғ.к., доцент
Янковский Х. – ф.ғ.д., профессор (Польша)

Бас редактор: Мыңбаев Нұрлан Жақыпұлы – ф.ғ.д.

Бас редактордың орынбасары: Құдасов Сейсенбай

Жауапты хатшы: Миразов Мұхитхан Үмбетұлы

ҚР Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінде тіркеліп, 2005 жылы 5-қазанда №6366-Ж куәлігі берілген.

Журнал редакциясының мекен жайы:
Қазақстан Республикасы, Шымкент қаласы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ
Қонаев даңғылы, 8-ғимарат, 321 бөлме.
„Түркология“ ғылыми-зерттеу орталығы
тел.: 8-(7252) – 22 10 39. Сот: 8 701 171 3970.
E-mail: kazaktanu@mail.ru

КАЗАХОВЕДЕНИЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

№3-4 (16-17) 2010

Южно-Казахстанский государственный университет им.М.Ауезова
Научно-исследовательский центр «Түркология»

Издается с июля 2006 года. Выходит 4-раза в год:

Редакционная коллегия:
Алимбай Н. – к.и.н., директор ЦГМ РК
Елеуов М. – д.и.н., профессор
Койгелдиев М. - д.и.н., профессор
Мухамедханулы Н. – д.и.н., профессор
Мусаев С. – д.ф.н., профессор, чл. –корр. НАН КР (Кыргызстан)
Мырзахметулы М. – д.ф.н., профессор
Тлеубердиев Б. – д.ф.н., профессор

Редакционный совет:
Алтаев Б. – к.и.н., доцент
Атабаев К. – д.и.н., профессор
Абусейтова М. – д.и.н., профессор
Ауезов М. – к.ф.н., профессор
Байпаков К. – д.и.н., академик НАН РК
Бишимбаев У. – д.тех.н., академик НАН РК
Бегматов Э. - д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Жолдасбеков М. – д.ф.н., академик АВШ РК
Джусупов М. – д.ф.н., профессор
Комеков Б. – д.и.н., академик НАН РК
Коңкабаев Қ. – д.ф.н., профессор (Кыргызстан)
Кайдар А. – д.ф.н., академик НАН РК
Мамедов М. – д.ф.н., профессор (Азербайжан)
Молдабеков Ж. – д.филос.н., профессор
Мусаева Н. – д.филос.н., профессор
Омарбеков Т. – д.и.н., профессор
Сартаев С. – д.ю.н., академик НАН РК
Талеев Д. -- д.и.н., доцент
Янковский Х. – д.ф.н., профессор (Польша)

Главный редактор: Мингбаев Нурлан Жакипович– д.ф.н.

Зам. гл. редактора: Кудасов Сейсенбай

Ответственный секретарь: Миразов Мухитхан Умбетович

Государственный регистрационный номер №6366-Ж выдан 05.10.2005 года Министерством культуры, информации и спорта РК

Адрес редакции:
Республика Казахстан, г. Шымкент
ЮКГУ им. М.Әуезова
пр. Кунаева, корпус 8, 321 каб.
Научно-исследовательскии центр „Түркология“
тел.: 8-(7252) – 22 10 39. Сот: 8 701 171 3970.
E-mail: kazaktanu@mail.ru

МАЗМҰНЫ ♦ СОДЕРЖАНИЕ

ТАРИХТАНЫМ • ДЕРЕКТАНЫМ • ЭТНОГРАФИЯ
ИСТОРИЯ • ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ • ЭТНОГРАФИЯ

ХАНАФИ МАЗХАБЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІ. Ә.Қ.МУМИНОВ 3

АҚПАН БАТЫР ҚАЙ ЗАМАННЫҢ ҚАҺАРМАНЫ. М.Әбдәкімұлы 6

ТОВМА МЕЦОПЕЦИДІҢ «ТЕМІРЛАН ЖӘНЕ ОНЫҢ ІЗЬАСАРЛАРЫНЫҢ ТАРИХЫ»

МОҢҒОЛИЯДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІ. Б.Бұқатұлы 12

«ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ҚАЛАЛАРЫ» АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ОТРЯДЫНЫҢ 2009 ЖЫЛЫ ЖҮРГІЗГЕН БАРЛАУ ЖҰМЫСТАРЫ ҚОРЫТЫНДЫСЫ. Д.Ә. Талеев 16

БІРТУАР ПЕРЗЕНТТІҢ БАТАСЫ. Рысбаева С., Байзақова А. 28

•ТІЛТАНЫМ•ӘДЕБИЕТТАНЫМ•
•ЯЗЫКОЗНАНИЕ•ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

КОНЦЕПТІЛІК ҚҰРЫЛЫМДАРДЫ ТАНЫТУДАҒЫ ТІЛДІК СЕМАЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІ. Тілеубердиев Б. 37

ЎЗБЕК АНТРОПОНИМИЯСИДА ИСМ ЯСАШНИНГ БИР ЎСЎЛИ ҲАҲИДА. Э.Бегматов, С.Кенжаева 39

КҮНІКЕЙ АНА - КҮН ӘЛІП. С.Сахабат 45

ҚОРАҚАЛПОҚ ТИЛИДА ЎНДОВЛАРНИНГ АЙРИМ КИТОБИЙ СТИЛЬЛРДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ. Темирбекова А.О. 48

ОТЫЗ СЕГІЗІНШІ ҚАРА СӨЗДІҢ МҰРАТЫ. Сұлтан Ыбырай 59

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ САН ЕСІМДІ ТҰРАҚТЫ ТІРКЕСТЕРДІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ. Қошанова Н.Д., Жұматаева С. 61

Б.МОМЫШҰЛЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІ, РУХАНИЯТ МӘСЕЛЕЛЕРІ. Н.Нұрпейісов 73

ПЕЙЗАЖ ШЕЪРИЯТИДА ЛИРИК ҚАХРАМОН. М.Суяров 77

«ҚУТАДҒУ БИЛИГ» - «БЛАГОДАТНОЕ ЗНАНИЕ». С.У. Иботов 80

ИБОРА ВА ИФОДА ИМКОНИЯТИ. О.Аметова 84

•ЭКОЛОГИЯ •
• ЭКОЛОГИЯ•

ГЛОБАЛ ЭКОЛОГИК ТАХДИДЛАР ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ ОМИЛЛАРИ. С.Кистаубоев 87

ПЕДАГОГИКА • ПСИХОЛОГИЯ

ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ МЛАДШИХ КУРСОВ. Токтобаев К.А. 90

ТЕКСТ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ РЕЧИ. Сариев Ш.У. 95

УЧЕБНЫЕ ЗАДАНИЯ И ИХ СВОЙСТВА. З.Умуров 98

МАЛАКА ОШИРИШ ТАЪЛИМИ – САМАРАДОРЛИК КАФОЛАТИ. М.Шодмонова 102

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА В СИСТЕМЕ НЕПРЕРЫВНОГО ОЬРАЗОВАНИЯ. Г. Сулаймонова 107

ОИЛАДА АХЛОҚ ТАРБИЯСИ ВА ИЖТИМОИЙ МУХИТ. А.Аманлаев 110

ХИМИЯ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ. Жуманов А.М. 113

О ХИМИКАХ, КОТОРЫЕ «ПОКОРИЛИ» ВЕЩЕСТВА И ПРЕВЗОШЛИ СВОЙХ УЧИТЕЛЕЙ. Раджабов Х.М. 116

ЕЛ - ШЕЖІРЕ

КЕЙКІ БАТЫР ТУРАЛЫ. С.Ж. Құдасов 119

ҒЫЛЫМДАҒЫ ҒҰМЫР • ЕСКЕ АЛУ
ЖИЗНЬ В НАУКЕ• ВОСПОМИНАНИЕ

ҚҰРМЕТТІ МЕКЕМТАС МЫРЗАХМЕТҰЛЫ! 80 ЖЫЛДЫҚ МЕРЕЙТОЙЫҢЫЗ ҚҰТТЫ БОЛСЫН!. У.Қ.Бишімбаев 125

ҒЫЛЫМҒА ЖОЛ ТАРТҚАН БАСТАМА. Тілеқұлов С., Жолдасов Б., Қалдыбаев Т. 126

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АРХЕОЛОГИЯСЫНЫҢ ТАРЛАНЫ 70 ЖАСТА. Д.Ә. Талеев 129

ТУҒАН ЖЕР ТАРИХЫН ТАҚЫРЫП ЕТКЕН ҒАЛЫМ 70 ЖАСТА. Анарбаев Қайрат 133

ҚЫПШАҚТАНУДЫҢ НЕГІЗІН САЛҒАН ҒАЛЫМ. С.Ж. Құдасов, С. Р. Боранбаев 134

• СЫН, ПІКІР•

12 ЖЫЛДЫҚ МЕКТЕПТІҢ 7-СЫНЫБЫНА АРНАЛҒАН Т.ОМАРБЕКОВ, М.ҚҰСАЙЫНОВАНЫҢ «ОРТА ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ» БАЙҚАУ ОҚУЛЫҒЫНА П І К І Р. Тапалов.Д.Ж. 137

Мақалада келтірілген деректер мен дереккөздердің, дәйектемелердің нақтылығы мен дұрыстығына редакция жауап бермейді. Журнал талабына сай келмейтін мақалалар жарияланбайды және авторға қайтарылмайды. Редакция алқасы мақалалардың сапасына қарай іріктеуді өз құзырына қалдырады. Авторлардың пікірі редакцияның көзқарасын білдірмейді. Журналда жарияланған мақала көшіріліп басылса, сілтеме жасалуы міндетті.

Право отбора статей для публикаций и их редактирование редакционная коллегия оставляет за собой. Статьи, не соответствующие требованиям журнала, не будут опубликованы. За достоверность опубликованных материалов в статьях авторов редакция ответственности не несет, также не разделяется точка зрения авторов. В случае перепечатки материалов нашего журнала необходима ссылка.

МАЛАКА ОШИРИШ ТАЪЛИМИ – САМАРАДОРЛИК КАФОЛАТИ

М.Шодмонова
Ўзбекистон республикаси
Т.Н.Қори Ниёзий номидаги
ЎзПФИТИ аспиранти

Резюме

В данной статье освещены наиболее значимые технологии обучения, используемые в профессиональной подготовки учителей литературы средних общеобразовательных школ в системе повышения квалификации. В статье также нашли отражение вопросы организации учебных занятий на курсах повышения квалификации с помощью интерактивных методов, представленые мнения о решении научно-методических проблем, возникающих в процессе повышения квалификации учителей литературы.

Бугунги кунда янгиланган ўқитиш методикаси ўқувчига тайёр билимларни эмас, балки таълим-тарбия олишнинг турли хил усулларини, йўлларини тавсия қилмоқда. Бу эса, ўз навбатида, халқ таълими тизимида фаолият юритаётган педагог кадрларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишга алоҳида эътибор беришни, барча соҳаларда янгиланиш давом этаётган бугунги кунда, ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлик даражасига ҳам янгиликлар киритиш, уни ривожлантириш ҳамда таълим жараёнига янгича ёндашишни тақозо этмоқда. Ҳозирги фан-техника тараққиёти ва иқтисодий глобаллашув жараёни ҳар бир мутахассисдан ўз соҳасининг билимдони бўлиш бирга, етук, ҳар жабҳада замондан бир қадам олға юришни талаб этади. Негаки, кадрларнинг малакасини ошириш, бу босқичнинг такомиллашган тизимини яратиш мутахассисларда юксак касбий маданиятга, халқаро даражадаги билим ва кўникмаларга, ижодий ҳамда ижтимоий фаолликка эришишнинг муҳим шартидир.

Президентимиз эътироф этганларидек, «Агар иқтисодий ўсиш, тараққиёт – жамиятимизнинг танаси бўлса, маънавият, маърифат ва сиёсий онг етуклиги унинг руҳи, ақли ва жонидир»[2]. Жамият тараққиёти учун фақат **иқтисодиётнинг ривожи етарли эмас, фуқароларнинг, айниқса, баркамол ёш авлод, унга таълим берувчи устознинг маънавий онги ҳам** юксак даражада такомиллашган бўлиши керак.

Мактаб ўқитувчиларининг малака ошириш жараёнида чуқур билим олиши малака ошириш институтлари моддий-техник базаси, профессор-ўқитувчилар фаолияти ва ўқитиш технологияларига бевосита боғлиқдир. Малака ошириш тизимида таълим технологияларининг қўлланиши, нафақат курсга келган тингловчининг билим олишига, балки унинг илмий, ижодий ва интеллектуал салоҳиятининг ривожланишига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади. Ўз навбатида, малака оширишга келган тингловчиларнинг илмий ҳамда ижодий фикр ва дунёқарашининг ривожланиши учун профессор-ўқитувчилардан юксак маҳорат талаб қилади. Тингловчи ҳамда ўқитувчилар ўртасида боғланиш ўқув жараёнида бир қатор таълим технологиялари орқали амалга оширилади. Хусусан, адабиёт фани ўқитувчиларининг малакасини ошириш жараёни мисолида кўрадиган бўлсак, мактаб таълимини тўлақонли амалга оширилишида мактаб адабиёт ўқитувчиларининг хизмати қанчалик муҳим бўлса, мазкур хизматнинг сифатли ва самарали кечишида мутахассиснинг малака ошириш курсларида ўзлаштирган янги билим ва тажрибалари ҳам шунчалик аҳамиятли ҳисобланади.

МАЛАКА ОШИРИШ ТАЪЛИМИ – САМАРАДОРЛИК КАФОЛАТИ

М.Шодмонова
Ўзбекистон республикаси
Т.Н.Қори Ниёзий номидаги
ЎзПФИТИ аспиранти

Резюме

В данной статье освещены наиболее значимые технологии обучения, используемые в профессиональной подготовки учителей литературы средних общеобразовательных школ в системе повышения квалификации. В статье также нашли отражение вопросы организации учебных занятий на курсах повышения квалификации с помощью интерактивных методов, представленые мнения о решении научно-методических проблем, возникающих в процессе повышения квалификации учителей литературы.

Бугунги кунда янгиланган ўқитиш методикаси ўкувчига тайёр билимларни эмас, балки таълим-тарбия олишнинг турли хил усулларини, йўлларини тавсия қилмоқда. Бу эса, ўз навбатида, халқ таълими тизимида фаолият юритаётган педагог кадрларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишга алоҳида эътибор беришни, барча соҳаларда янгиланиш давом этаётган бугунги кунда, ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлик даражасига ҳам янгиликлар киритиш, уни ривожлантириш ҳамда таълим жараёнига янгича ёндашишни тақозо этмоқда. Ҳозирги фан-техника тараққиёти ва иқтисодий глобаллашув жараёни ҳар бир мутахассисдан ўз соҳасининг билимдони бўлиш бирга, етук, ҳар жабҳада замондан бир қадам олға юришни талаб этади. Негаки, кадрларнинг малакасини ошириш, бу босқичнинг такомиллашган тизимини яратиш мутахассисларда юксак касбий маданиятга, халқаро даражадаги билим ва кўникмаларга, ижодий ҳамда ижтимоий фаолликка эришишнинг муҳим шартидир.

Президентимиз эътироф этганларидек, «Агар иқтисодий ўсиш, тараққиёт – жамиятимизнинг танаси бўлса, маънавият, маърифат ва сиёсий онг етуклиги унинг руҳи, ақли ва жонидир»[2]. Жамият тараққиёти учун фақат **иқтисодиётнинг ривожи етарли эмас, фуқароларнинг, айниқса, баркамол ёш авлод, унга таълим берувчи устознинг маънавий онги ҳам** юксак даражада такомиллашган бўлиши керак.

Мактаб ўқитувчиларининг малака ошириш жараёнида чуқур билим олиши малака ошириш институтлари моддий-техник базаси, профессор-ўқитувчилар фаолияти ва ўқитиш технологияларига бевосита боғлиқдир. Малака ошириш тизимида таълим технологияларининг қўлланиши, нафақат курсга келган тингловчининг билим олишига, балки унинг илмий, ижодий ва интеллектуал салоҳиятининг ривожланишига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади. Ўз навбатида, малака оширишга келган тингловчиларнинг илмий ҳамда ижодий фикр ва дунёқарашининг ривожланиши учун профессор-ўқитувчилардан юксак маҳорат талаб қилади. Тингловчи ҳамда ўқитувчилар ўртасида боғланиш ўқув жараёнида бир қатор таълим технологиялари орқали амалга оширилади. Хусусан, адабиёт фани ўқитувчиларининг малакасини ошириш жараёни мисолида кўрадиган бўлсак, мактаб таълимини тўлақонли амалга оширилишида мактаб адабиёт ўқитувчиларининг хизмати қанчалик муҳим бўлса, мазкур хизматнинг сифатли ва самарали кечишида мутахассиснинг малака ошириш курсларида ўзлаштирган янги билим ва тажрибалари ҳам шунчалик аҳамиятли ҳисобланади.

Малака ошириш курсларида адабиёт ўқитувчиларида ўқув фаоллигини юзага келтириш ва уларда адабиёт дарсларини тўғри, самарали ташкил этиш кўникма ва малакаларини шакллантиришга хизмат қилувчи таълим турларидан бири – бу интерфаол таълим саналади.

Ҳозирда интерфаол («inter» – «ўзаро») таълимдан фойдаланиш тобора оммалашмоқда. У таълим субъектлари – ўқитувчи, ўқувчи ва ўқувчилар гуруҳи ўртасида юзага келувчи ҳамкорлик, қизғин баҳс-мунозалар, ўзаро фикр алмашиш асосида ташкил этилади, ўқувчиларда эркин фикрлаш, шахсий қарашларини иккиланмай баён этиш, муаммоли вазиятларда ечимларни биргаликда излаш, ўқув материалларини ўзлаштиришда ўқувчиларнинг ўзаро яқинликларини юзага келтириш, «ўқитувчи – ўқувчи – ўқувчилар гуруҳи» ўзаро бир-бирларини ҳурмат қилишлари, тушунишлари ва қўллаб қувватлашлари, самимий муносабатда бўлишлари, руҳий бирликка эришишлари кабилар билан тавсифланади.

Юқоридаги фикрларга таянган ҳолда айтиш мумкинки, интерфаол таълим – бу «ўқитувчи – ўқувчи – ўқувчилар гуруҳи» ўртасида ўзаро ҳамкорлик, ҳамфикрлик ва ҳамжиҳатликка асосланувчи таълим шакли бўлиб, ўқувчилар томонидан ўқув материалларининг тезкор ва самарали ўзлаштирилишини таъминлайди.

Интерфаол таълим методларидан адабиёт ўқитувчилари баҳс-мунозаралар, муаммоли вазиятларни ҳал қилиш, тренинглар, ролли ўйинлар, дебатлар, интервью, тақдимот (ёки ҳимоя) ва бошқа ўзига хос шартларга эга интерфаол методлар билан етарли даражада таниш бўлишлари мақсадга мувофиқ.

Адабиёт ўқитувчилари малакасини ошириш курсларида мазкур методлардан фойдаланиш адабиёт ўқитувчилари томонидан адабиёт дарсларининг моҳияти, мақсади, тамойиллари ва йўналишлари борасида пухта билимларга, шунингдек, фаолиятни тўғри режалаштира олиш, муайян тадбирларга оид технологик харита ёки лойиҳаларни ишлаб чиқиш бўйича касбий кўникма ва малакаларга эга бўлиш имконини беради.

Мактаб адабиёт ўқитувчиларининг касбий фаолиятларини ташкилий-методик жиҳатдан тўғри ташкил эта олишлари учун замонавий тренинг ёрдамида мунтазам иш олиб бориш уларнинг бу борадаги мавжуд эҳтиёжларини қондиришга ёрдам беради. Биз олиб борган тадқиқотда тажриба-синов ишлари ана шундай ёндашув асосида ташкил этилганлиги боис адабиёт ўқитувчилари фаолиятларида сезиларли ўзгаришлар содир бўлди ва уларнинг мавжуд билимларини амалда фаол қўллашларига эришилди. Қуйида ана шу ҳақида сўз юритилади.

Ҳамкорлик таълими педагог ва тингловчиларнинг таълимий фаолият жараёнида биргаликда ривожланиши, бир-бирини чуқур тушуна олиши, бир-бирларига нисбатан қалбан яқинликни ҳис қилиши, фаолият босқичлари ва шу босқичларда эришилган натижаларни ҳамкорликда таҳлил қилишидан иборат бўлиб, илғор, ривожлантирувчи ғояларни ўзида акс эттириши билан алоҳида аҳамият касб этади.

Ҳамкорлик таълими қуйидаги мақсадли йўналишларга асосланади:

- педагогик мақсадларга мувофиқ ҳолда таълимий ҳамкорликка асосланувчи муносабатларни ташкил этиш;
- тингловчига инсонпарварлик ғоялари асосида индивидуал ёндашиш;
- таълим жараёнида касбий ва маънавий бирликнинг қарор топишига эришиш.

Ҳамкорлик таълимининг асосий ғояси ўқув топшириқларини биргаликда бажариш ҳамда биргаликда таълим олишни назарда тутади. Бундай таълим технологиясини қўллашда тингловчилар ўқув топшириқларини ҳамкорликда тўғри бажаришлари билан бирга гуруҳнинг ҳар бир аъзосида таълимий фаолликни юзага келтиришга ҳам эътибор қаратиш лозим. Энг муҳими, ҳамкорлик педагогикаси таълим берувчига ҳам, таълим олувчига ҳам эрк беради. Ҳар бири ўз ҳатти-ҳаракатининг оқибати ҳақида ўзи ўйлайдиган бўлади.

Тажриба-синов ишлари даврида ҳамкорлик таълими қуйидаги уч босқич асосида қўлланилди:

1-босқич – малака ошириш курслари педагоглари таълим жараёнини ташкил этишга тайёргарлик кўрадилар, бунда иштирокчилар олдиндан ўрганилади, муаммоли вазиятлар содир бўлиши мумкинлигини ҳисобга олган ҳолда муқобил усуллардан фойдаланишни эътиборга олинади, жиҳозлар ва жой тайёрланади.

2-босқич – таълим жараёнини амалга ошириш (яъни гуруҳ ишини ташкил этиш, муаммони гуруҳлар иштирокида ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш ва энг мақбулларини танлаш).

3-босқич – таълим жараёнининг бориши ва унинг якунларини таҳлил этиш, хулосага келиш.

Малака ошириш тизимида табақалаштирилган таълимдан фойдаланиш адабиёт ўқитувчиларининг касбий тайёргарлик даражаси, қизиқишлари ва қобилиятларини аниқлаш асосида уларга давлат талаблари меъёрларидан кам бўлмаган ва шу билан бир вақтда турли ҳажм ва даражадаги материалларни беришга йўналтирилади. Малака ошириш курсларига жалб этилувчи тингловчиларнинг бой шахсий иш тажрибасига эгаликлари, шу билан бирга айрим тингловчилар эса фаолиятларини бошлаганларига кўп бўлмаганлиги каби ҳолатлар бўйича олиб борилган тадқиқот табақалаштирилган

таълимдан фойдаланиш самарали эканлигини кўрсатди. Малака оширишда ижодий муҳит гетероген (иш тажрибаси, малакаси бўйича ҳар хил) ва гомоген (ёши, тажрибаси бир хил) жамоаларни шакллантириш билан яратилади. Бунда табақалаштирилган таълим гомоген жамоаларни шакллантириш орқали амалга оширилади. Тингловчиларнинг бир хил даражадаги касбий тайёргарликка эга бўлиши машғулот сифати ва самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Малака оширишда ўқув машғулотларининг қуйидаги таълим шакллари ёрдамида ташкил этилиши муҳим аҳамият касб этади: маъруза, семинар, давра суҳбати, мунозара, савол-жавоб, баҳс-мунозара, маслаҳат ҳамда тренинг.

Бугунги кунда олий таълим муассасалари ва малака ошириш институтларида маъруза матнларини тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Уларда маъруза матни баён қилиниши билан бирга муаммо юзасидан савол ва топшириқлар берилади. Маъруза матнида схема, диаграммалардан ташқари, билим, кўникма ва малакалар доираси кўрсатилиши лозим. Маъруза матнида Ўзбекистонда мустақиллик йилларида нашр қилинган дарслик, қўлланма ва бошқа адабиётлардан тащқари, чет эл адабиётлари, инновация, илғор иш тажрибаси, Интернет материалларининг ёритилиши, шунингдек, фойдаланиш учун адабиётлар рўйхатининг тавсия қилиниши мақсадга мувофиқдир.

Адабиёт ўқитувчиларининг малакасини ошириш жараёнида тренер (ёки андрагог)ларнинг машғулотларни ташкил этишида мини маъруза, ўқув-мунозара, ишчанлик ўйинлари, ролли ўйин, рефлексия, шунингдек, таълимий фаолликни юзага келтирувчи методлардан самарали фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилди.

Маъруза методига асосланувчи машғулотларни ташкил этишда қуйидагича иш кўрилди: ўқитувчи ўз маърузасини бир неча муҳим бўлимларга бўлиб, ҳар 15-20 дақиқадан кейин қисқа муддатга тўхталиш қилади. Мавзуга оид долзарб айрим муаммолар хусусида саволлар бериб боради. Ўрганилаётган муаммо юзасидан фикр билдириш учун тингловчиларга имкон беради. Суҳбат чоғида барча тингловчиларнинг фаол иштирок этишлари учун шароит яратилади. 3-5 дақиқа мунозара ташкил этилиб, тингловчиларнинг фаолликлари ортганига ишонч ҳосил қилингач, маъруза давом эттирилади. Бундай ёндашув тингловчиларда қизиқишни юзага келтиради. Маъруза давомида мавзунинг секин-аста адабиёт ўқитувчилари иш фаолияти билан боғланиши эса машғулотларнинг янада самарали кечишини таъминлайди.

Адабиёт ўқитувчиларининг малакасини оширишда фойдаланилган интерфаол усуллардан яна бири – бу мунозарадир. Мунозаранинг аҳамияти шундаки, уни ташкил этиш жараёнида тингловчиларнинг таълимий фаолликлари ошади; касбдошларининг илғор иш тажрибалари билан танишадилар, ўзаро тажриба алмашадилар; истиқбол режаларини шакллантирадилар ва унда аҳамият берилиши зарур бўлган жиҳатлардан хабардор бўладилар.

Шундай қилиб, малака ошириш тизимида таълимнинг замонавий технологияларидан самарали фойдаланиш адабиёт ўқитувчиларининг касбий билимларини бойитибгина қолмай, шу билан бирга уларнинг курслардаги фаолликларини ҳам юзага келтиради, таълим мазмунини ўзлаштиришга нисбатан ижодий ёндашишга ундайди.

Назарий таҳлил, асосий босқич тажриба ишлари жараёнида тингловчилар фаолиятини ўрганиш, махсус методика ёрдамида тажриба-синов ишларини ташкил этиш таълимнинг замонавий технологиялари асосида адабиёт ўқитувчилари малакасини ошириш жараёнининг қуйидаги воситалари ёрдамида ташкил этилиши методик нуқтаи назардан тўғри эканлигини кўрсатди: дарслик, қўшимча материаллар, тингловчиларнинг ижодий ишлари, методик тавсияномалар, давлат таълим стандарти, адабиёт ўқитувчилари малакасини оширишга қўйиладига давлат талаблари ва бошқалар.

Адабиёт ўқитувчиларига ёрдам сифатида айрим мавзулар бўйича дарсларнинг технологик харитаси ёки лойиҳасини тузиш вазифаларининг берилиши адабиёт ўқитувчиларида кўникма ва малакаларни шакллантиришга хизмат қилади.

Лойиҳалаш жараёни натижасида:

- тингловчи фаоллиги ошади, ҳамкорликка чақирилади;
- яратилган дастур, қўлланма, маъруза матнлари билан ишлаш кўникмаси шаклланади;
- мустақил мутолаа қилиш кўникма, малакасини ривожлантирилади;
- ўз фикрини билдира олади, ҳимоя қилади, исботлайди ва амалий фаолиятда қўллайди.

Адабиёт ўқитувчилари малакасини ошириш жараёнида юқоридаги каби методлардан фойдаланиш уларнинг назарий билимларини мустаҳкамлаш, амалий кўникма ва малакаларини янада ривожлантиришга ёрдам беради. Бу машғулотлар адабиёт ўқитувчилари дарсларининг самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи янги педагогик ва методик билимлар, замонавий технологиялар, шахсни ўрганиш методлари билан уйғун ҳолда олиб борилишни талаб этади.

Ана шу мақсадда ташкил этилган машғулотларни якка ҳолда, кичик ва катта гуруҳлар, шунингдек, оммавий тарзда олиб бориш тавсия этилди.

Тадқиқот даврида курслар фаолиятининг самарадорлиги адабиёт ўқитувчиларининг малакасини оширишга қўйилувчи ижтимоий талабларга мувофиқ тавсия этилган тизим асосида таҳлил қилинди. Таҳлил қуйидаги уч мезонга асосанди:

1. Курс таҳсилининг тингловчилар эҳтиёжларини қондира олганлиги.

2. Ўзлаштирилган назарий билимларнинг тингловчилар томонидан амалиётда қўлланишининг тахминий даражаси.

3. Курснинг самарадорлигига берилган умумий баҳо.

Хулоса қилиб айтганда, Мактаб адабиёт ўқитувчилари малакасини оширишни янгича ёндашув асосида ташкил этиш уларнинг касбий маҳоратларини ошириш билан бирга таълимий муаммоларнинг олдини олиш ва бартараф этишдаги фаол иштирокларини таъминлайди. Уларнинг малакасини ошириш ҳамда касбий тайёргарлигини ривожлантиришда таълимнинг замонавий технологияларидан фойдаланиш мураккаб, кўп босқичли (мустақил таълим олиш → малака ошириш курсларида янги педагогик, методик билимларни ўзлаштириш → малака оширишдан кейинги давр) жараён бўлиб, ушбу босқичлар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик ва ички боғланишни инобатга олиш мақсадга мувофиқдир.

Малака ошириш курсларида кичик маъруза, ўқув-мунозара, ролли ўйин ва рефлексия каби методлар, шунингдек, ўқув ва методик қўлланмалар, қўшимча материаллар, ижодий ишлар, методик тавсияномалар, Давлат таълим стандарти, адабиёт ўқитувчиси фаолияти мазмунини ифодаловчи талабнома каби воситалардан самарали фойдаланиш таълим жараёнида тингловчиларнинг ўқув фаолликларини юзага келтиради.

Ўқитувчи ўз устида ишласа, мавжуд билимларини бойитиб, касбий тайёргарлигини ривожлантириб борса ҳамда ўқув техника воситалари, ўзаро ҳамкорлик ва тизимли асосда таълим жараёнини ташкил этса, ҳеч шубҳасиз, адабий таълимда ўқувчилар юқори даражадаги билимга эга бўлади, мустақил ва танқидий фикрлаш кўникма ва малакалари билан бирга жаҳон таълим стандартларига жавоб бера оладиган баркамол авлод шакллантирилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Каримов И.А. Истиқлол ва мафкура, Тошкент, 1994, 9-бет

2.Йўлдошев Ж.Ғ. Малака оширишнинг назарий ва методологик асослари (ёхуд ўқитувчи бўлиш осонми? – Т.: Ўқитувчи. 1998.–208 б.

3.Концепция развития системы повышения квалификации переподготовки кадров в Республике Узбекистан // Х.Ф.Рашидов и другие.. – Т.: Фан, 1998.

4.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларни малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида"ги (2006 йил 16 феврал, 25-сонли) Қарори // Таълим тараққиёти ж. – Т.: 2006. 2-сон.

5.Педагогик атамалар луғати, Т.: «Фан», 2008

6.«Умумий ўрта таълимнинг назарий ва амалий муаммолари». ЎзПФИТИ. Республика илмий-амалий конференция материаллари. 2009й. 5-6 октябрь, 228 б.

7.«Халқ таълими ходимлари малакасини ошириш тизимида замонавий мазмун ва методларни такомиллаштиришнинг илмий-амалий асолари». А.Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ Республика илмий-амалий конференция материаллари. 2010 й.12-13 май.

8.«Баркамол авлодни шакллантириш маънавий тараққиёт омили». ЎзМУ. илмий-амалий конференция материаллари. 2010й. 30 апрель, 515 б.